

İRAK-TÜRKMAN BASININDA FOLKLOR MESELELERİ Folklore Problems in Irak-Turkman Publishing

Sekine GAYBALIYEVA*

Özet: İrak-Türkman folklorunun ve folklorbilimi alanında yapılan çalışmaların yayınlanmasında XX. yüzyılın başlarından itibaren basının önemli katkısı olmuştur. Bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin sayfalarında hem sözlü edebiyat ürünleri hem de araştırmalar kapsamlı yer almıştır. 1970-2005'li yıllar arasında yayınlanan gazete ve dergiler de bu amaca hizmet etmişlerdir.

Anahtar sözcükler: İrak-Türkman, Folklor, Gazete, Dergi, Basın

Abstract: *From the beginning of the 20th century the publishing took the main role in the publishing of Irak-Turkman folklore and folklore problems. During that period in the pages of the newspapers and journals both oral literature forms and investigations took main part. The newspapers and journals published among 1970-2005 years were in the active list of this aim.*

Keywords: *İrak-Turkman, Folklore, Newspaper, Journal, Publishing*

XX əsr İraq-türkman folkloru, ədəbiyyatı xalqın arzu və istəklərinin, ictimai-siyasi mübarizələrinin aynası olan mətbuatla çox sıx əlaqədə olmuşdur. Əsrin ilk rübündə demək olar ki, bütün İraq-türkman ədəbiyyatçıları mətbuatla bilavasitə bağlı idilər. Mətbuatın tarixinə qısaca nəzər saldıqda isə bu sahənin nə qədər zəngin olması ilə yanaşı, həm də çox keşməkeşli bir yol keçdiyi məlum olur.

1869-cu ildə Bağdad valisi Əhməd Midhət paşa tərəfindən Parisdən gətirilən vilayət mətbəəsində ilk İraq mətbuat orqanı olan "Əz-Zaura" qəzeti nəşr olunurdu. Qəzetin redaktoru Əhməd Midhət idi. Türkçə və ərəbcə yayımlanan "Zaura" qəzetinin ilk sayı 15 iyun 1869-cu ildə nəşr edilmişdir.

Bağdadda nəşr olunan "Zuhur", "Beynən-nəhreyn", Mosulda "Çənəbaz", Bəsrədə "İkaz" və "Təhzi" kimi qəzetləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

XX əsr İraq-türkman mətbuatının tarixində daha uğurlu fəaliyyətlə yadda qalır. 1911-ci ildə nəşrə başlayan "Havadis" qəzeti, 1913-cü ildən Kərkükdə nəşrə başlayan "Maarif" dərgisi (sonradan "Kaukəbe-maarif" adı ilə nəşr olunmuşdur), 1926-cı ildən "Kərkük" qəzeti ("Kərkük" qəzeti Respublika dövründə (1958-2003) 25 iyun 1959-15 sentyabr 1960-cı illər

* Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü, Doktora Ögrencisi.

arasında “Gavurbağı” adı ilə nəşr olunmuşdur), 1935-ci ildə yayımlanan “İləri”, 1954 (8 may) (1, 111)- 1959-cu illər (27 mart) arasında yayımlanan “Afaq”, 1958-ci ilin 23 sentyabrından yayıma başlayan “Bəşir” qəzetləri, həmçinin 1960-cı il mayın 1-dən nəşrə başlayan “Qardaşlıq” dərgisi İraq-türkman folkloru, folklorşünaslığı ilə yanaşı, ədəbiyyatı, dili, tarixi və s. sahələrin tədqiqinə geniş yer vermişdir. Bu qəzet və dərgilər, əsasən iki dildə -türkcə və ərəbcə yayımlanmışdır.

Bütün bu mətbuat orqanları öz qarşısına əsasən bir qayə, bir məqsəd qoymuşdu: zəngin milli irsə, şifahi xalq yaradıcılığına malik olan bir xalqın folklor məhsullarını toplamaq, nəşr etmək. İraq-türkman mətbuatı sahəsində həm folklor, həm də folklorşünaslıqla bağlı məqalələrə geniş yer verən fədakar ziyalıların milli təfəkküründə elmi cəhətlə yanaşı ciddi siyasi-ictimai, psixoloji-mənəvi amillər də mühüm rol oynamışdır. Bu, bir tərəfdən xalqın kamil və zəngin yaradıcılığı ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən millətin soy-kökü, tarixi yaddaşı, ənənələri ilə bağlı məqamları daha canlı şəkildə yaşatmaqla əlaqədardır.

İraq-türkman tədqiqatçısı İbrahim Daquqlu İraqda Birinci Dünya müharibəsindən öncə və müharibə sırasında yayımlanan ədəbi, siyasi, satirik və mizahi qəzetlərin sayının 69-u keçdiyini göstərir. Tədqiqatçı yazır ki, I Dünya müharibəsi ilə 1933-cü illər arasında yayımlanan siyasi qəzetlərin sayı 61-i keçmişdir. I Dünya Müharibəsindən sonra yayımlanan ədəbi qəzetlərin sayı 86 olmuşdur. İraqda Məhdət Paşa dövrü ilə 1933-cü ilin sonları arasında yayımlanmış ədəbi-siyasi dərgi və qəzetlərin sayı 309-u keçmişdir. 1933-1958-ci illər arasında 413 sayda qəzet və dərgi yayımlanmışdır (2, 77-78)

24 yanvar 1970-ci ildə İraq türkmanlarına müəyyən mədəni haqlar verilmişdir. Bu zaman ana dilində iki mətbu orqan – «Yurd» qəzeti və «Birlik səsi» dərgisi fəaliyyətə başlamışdı, Türkman Yazıçılar Birliyi qurulmuşdu, radio və televiziya türkmanca proqramlar yayımlanmağa başlamışdı. Bu istiqamətdə Türkman uşaqlarının ana dilində təhsil alması kimi çox önəmli bir məsələ yenə də kağız üzərində qalaraq öz həllini tapmamışdı. Buna etiraz səsinə ucaldan bir çox tələbə və ziyalılar ağır şəkildə cəzalandırıldı. Türkmanların əlifba və yazı ilə bağlı çətinliklərinə də bir aydınlıq gətirilmədi. Onlar latın qrafikalı əlifbanın tətbiq edilməsini istəsələr də ərəb əlifbası öncə olduğu kimi saxlandı. Öncələr həftəlik, sonra 15 gündə bir, daha sonralar ayda bir çıxan “Yurd” qəzeti 2003-cü ildə Səddam rejimi devrildikdən sonra nəşrini tamamilə dayandırmışdır. Ümumiyyətlə, “Yurd” qəzeti nəşr işinin çox çətin olduğu İraqda, xüsusilə türkmanlar arasında istər xalq ədəbi ürünlərinin, istərsə də yazılı ədəbiyyatın işıqlandırılması üçün bir qaynaq rolunu oynamışdır. Həm gənc nəslin formalaşmasında, həm də zəngin ədəbi və elmi əsərlərin təqdim edilməsində

çiyinə çox ağır yük götürmüş bu qəzet milli-mədəni dirçəliş yolunda əsas dayaqlardan olmuşdur- desək fikrimizcə doğru olar.

İraqdakı Azərbaycan dilli mətbuatda folklor, folklorşünaslıq və s. məsələlərini öyrənmək ədəbi-mədəni əlaqələrin bu günü ilə yanaşı, həmin əlaqələrin tarixi köklərini araşdırıb üzə çıxarmağa və müasir əhəmiyyətinin zəruriliyini açıqlamağa imkan verir.

İraq-türkman ədəbiyyatı və folklorunun yorulmaz tədqiqatçısı Əbdüllətif Bən-dəroğlu başda olmaqla fədakar kollektivin səyləri nəticəsində otuz ildən artıq bir dövr ərzində nəşr olunan “Yurd” qəzeti (1970-2003) həmin illərdə xalqa zəngin elmi - ədəbi-mədəni xəzinə bəxş etmişdir.

Heç də qısa olmayan bu müddət ərzində qəzetdə bədii ədəbiyyat, ədəbiyyat-şünaslıq, folklor, folklorşünaslıq, publisistik materiallar, eləcə də təkcə Azərbaycan deyil, ümumiyyətlə bütün türk dünyası ilə bağlı olan mövzular, araşdırmalar, mək-tublaşmalar, biblioqrafik icmallar və geniş oxucu kütləsinin həmişə nəzər-diqqətində olan digər aktual məsələlər yer alırdı.

“Yurd” qəzeti İraq-türkman folkloru və folklorşünaslığının tədqiqi tarixində keşməkeşli fəaliyyət dövrü yaşamışdır. İraqda yaşayan Azərbaycan dilli xalqın uzun müddət öz milli varlığını qoruyub saxlayan yeganə mətbu orqanı kimi qəzet əsasən xalq yaradıcılığı örnəklərinin işıqlandırılmasına xidmət etmişdir. Xüsusilə folklor materiallarının toplanması və nəşri, həmçinin nəzəri məsələlərinin araşdırılmasına yer verən qəzet İraq-türkman folklorunun öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qəzetin səhifələrində xoyrat-bayatı, atalar sözləri, məsəllər, tapmacalar, lətifələr, xalq havaları, nağıllar, manilər və folklorun digər janr nümunələrinin əhatə olunduğu materiallar, eləcə də həmin folklor janrlarının araşdırılmasına həsr olunmuş irihəcmli məqalələrə geniş yer verilirdi. Ədəbiyyatşünas və folklorşünas alimlərin yazışmaları, həmin sahələri əhatə edən mövzular üzərində aparılan elmi-tənqidi dəyərləndirmələr, mövzunun müxtəlif aspektlərdə tədqiqi məsələləri qəzet səhifələrində işıqlandırılırdı.

Diqqətə çatdırılmalıdır ki, folklorun janrları arasında İraq türkmanlarının daha çox önəm verdiyi xoyrat-bayatılar və onların tədqiqi məsələləri, həmçinin müasir İraq-türkman şairlərinin öz yaradıcılığında geniş yer verdiyi xoyrat-bayatılardır. Türkman folklorşünasları xoyratı müxtəlif aspektlərdə tədqiq edərək xalqın həyatında, adət-ənənəsində ayrıca yeri və rolu olan, çox qədim kökə malik bu xalq ədəbiyyatı örnəyini bütün incəlikləri ilə diqqətə çatdırmağa səy göstərmişlər. Bu baxımdan qəzetdə İraq türkman tədqiqatçılarının ayrı-ayrı dövrlərdə çap edilmiş monoqrafiya, folklor antologiyaları haqqında geniş icmallar yer almışdır. Qəzetin 1975-ci il 1 avqust sayında nəşr olunmuş “İraq-türkman folklorunda xoyrat” adlı məqalə xüsusilə diqqəti cəlb edir. Məqalə müəllifi Əli Mərufoğlu xoyratın

çoxşaxəli növləri haqqında məlumat verərək onun folklorun çox zəngin bir qolu olduğunu qeyd edir. Müəllif xalq arasından toplanmış bir çox folklor örnəkləri əsasında xoyratın janr xüsusiyyətlərini önə çəkir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, qəzetin nəşrə başladığı gündən baş yazarı Ə. Bəndəroğlu qəzetin 1981-ci il 14 noyabr tarixli sayında dərc olunan “İraq-türkman folkloruna bir nəzər” adlı məqaləsində qəzetdə xoyrat və xoyratın tədqiqi məsələlərinə geniş yer verilməsini çox maraqlı, eyni zamanda diqqətəlayiq bir açıqlama ilə izah edir: “Xoyrat İraq türkmanlarının tarixində böyük önəm daşımaqla xalqın tarixi keçmişinin, adət-ənənəsinin bir güzgüsü, xalq yaradıcılığının çox qiymətli açarıdır. Xalq öz keçmişindən ayırmamaq, gələcək nəsillərə xoyrat havasını, xoyrat həzinliyini duydurmaqdır bizim amalımız”.

Ə. Bəndəroğlunun ən önəmli nailiyyətlərindən biri kimi dəyərləndirilən bu qəzet siyasi təzyiqlər, maddi-texniki imkansızlıq və digər amillərin hökm sürməsinə baxmayaraq uzun illər (33 il) ərzində İraqda türkmanların varlığını təsdiq edən mətbu orqan olmuşdur. Əgər nəzərə alsaq ki, İraqda uzun illər boyu hökm sürən sosial-iqtisadi qadağalar nəticəsində kitab nəşri, xüsusilə türkmanların anadilli elmi-ədəbi, mədəni örnəklərinin nəşri problemi mövcud idi, onda “Yurd” qəzetinin xalq üçün, onun elmi və mədəniyyətinin təbliği üçün nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini təəvvür edə bilərik.

Qəzetdə İraq türkmanlarının folkloru, ədəbiyyatı, tarixi, etnoqrafiyası, coğra-fiya, dili və ümumiyyətlə mədəniyyəti ilə bağlı mötəbər alimlərin qələmindən çıxmış yüzlərlə məqalə dərc olunmuşdur. Təkcə Ə. Bəndəroğlu qəzetdə bütün bu sahələri əhatə edən yüzə qədər məqalə ilə çıxış etmişdir. Həmin məqalələr elmi yeniliyi və əhəmiyyəti baxımından öz aktuallığını indi də saxlayır.

“Yurd” qəzetinin uğurlarından bəhs edən akademik Həmid Araslı yazırdı: “Xalqın rəğbətini qazanmış bu qəzet türkman gəncliyini, vətənpərvər, həqiqətsevər, xalqın müqəddəratı ilə bağlı gənclik olaraq tərbiyələndirəcəkdir. İstərdim ki, qəzetdə nəzəri məsələlər, yəni müasir ədəbiyyatın qarşısında duran əsas vəzifələri izah edən məqalələr daha çox dərc olunsun” (3, 4).

Ə. Bəndəroğlu uzun illər baş yazarı olduğu “Yurd” qəzetində, həmçinin türk-man və ərəb dillərində nəşr olunan “Birlik səsi” dərgisində geniş və maraqlı məqalələrlə çıxış edərəkən ölkəmizlə bağlı yazıları da diqqətdən kənar qoymamışdır. O, Azərbaycan folklorundan nümunələr, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatı, onun ayrı-ayrı inkişaf mərhələləri, ədəbiyyatımızın layiqli təmsilçiləri olan bir çox ədəbi simalar – klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Nəsimi, Füzuli və Vaqifin ədəbi irsi ilə bağlı məqalələr dərc etdirmiş, C. Cabbarlı, S. Vurğun,

R. Rza, M. Rahim, B. Vahabzadə, A. Tufarqanlı, Aşıq Ələsgər, Mikayıl Azafı və başqalarının yaradıcılığı ilə İraq-türkman oxucularını tanış etmişdir. Qəzetin bir çox saylarında prof. Q. Paşayevin “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” və “İraq-türkman folkloru” kitablarından parçalar verilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının, eləcə də folklorunun nəşri, tədqiqi və təbliği əsas etibarilə bu qəzetin vahid Azərbaycan-Türk ədəbi-mədəni məkanı yaratmaq ideyaları ilə bağlı olmuş və bu ideya müəyyən dərəcədə reallaşdırılmışdır.

Aparılan müşahidə və müqayisələrdən aydın olur ki, həmin məqalələri “Yurd” qəzeti üçün (həmçinin sonrakı nəşrlər üçün) transliterasiya edənlər Azərbaycan tədqiqat üslubunu, dilini, terminologiyasını mühafizə etməklə, bütün bu elmi əənələrin İraq-türkman tədqiqatçıları tərəfindən qəbul edilməsinə və beləliklə, orada həm ədəbiyyatşünaslığımızın, həm də folklorşünaslığımızın inkişafına can atmışlar.

“Yurd” qəzeti məlum səbəblərdən 2003-cü ildə öz nəşrini dayandırdıqdan sonra Ə. Bəndəroğlu nəşirlik fəaliyyətini eyni adlı dərginin öz hesabına yayımı ilə davam etdirmişdir. 2006-cı ilin aprel ayında “Yurd” dərgisinin ilk sayı buraxılmışdır. Dərginin əlimizdə olan saylarından görürük ki, Ə. Bəndəroğlu gərgin əmək sərf edərək çox qısa müddətdə böyük uğurlara nail ola bilmişdir. Eyni missiyanı – xalqının elmi-ədəbi-mədəni dəyərlərinin qorunması və yaşadılması istiqamətində apardığı fədakar işi davam etdirən Ə. Bəndəroğlu 2007-ci ilin fevralında artıq dərginin 8-ci sayını dərc etdirmişdir.

Dərgidə İraq-türkman elmi-ədəbi mühiti ilə yanaşı ölkəmizdə baş verən elmi-ədəbi proseslər, mədəniyyət xəbərlərinə də geniş yer verilmişdir. Bir ildən bir qədər artıq müddət ərzində Ə. Bəndəroğlu Azərbaycan elm və ədəbiyyat xadimlərinin bir çox məqalələrini, eyni zamanda özünün bəzi kitablar haqqında yazdığı məqalələri dərgidə nəşr etdirmişdir: Dərginin elə ilk sayında Bəndəroğlunun böyük şairimiz S. Vurğun haqqında “Könlüm keçir Qarabağdan” adlı ərəbcə məqaləsi və şeirləri, Asif Rüstəmlinin “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar – 100. Bölünmüş Azərbaycanın bölünməz sərvəti” (Aprel, 2006, sayı 1), Azərbaycandan bir şeir – Ayaz Vəfalı (həmin sayı), Nəbi Xəzrinin şeirləri, Azərbaycan bayramları və Novruz (May, 2006, sayı 2), Şahin Xəlilli “Necə bir vətənə iki deyəsen” Q. S. Təbrizi haqqında yazı (iyul, 2006, sayı 3), Ə. Bəndəroğlu. Nizami Gəncəvi (dekabr, 2006, sayı 7), “Azərbaycan şeiri” (sayı 8, fevral 2007), Nəbi Xəzri ilə söhbət (həmin sayı), həmçinin 2003-cü ildə Bakıda Azadə Rüstəмова, Bəkir Nəbiyev və Yaşar Qarayevin həmmüəllifliyi ilə nəşr olunmuş “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabı haqqında dərginin 2-ci sayından başlayaraq silsilə məqalələr dərc olunmuş, Füzuli və Nəsimi haqqında dərginin demək olar ki, hər bir sayında

yazılar yayımlanmışdır. Bundan başqa M. Şəhriyar və R. Rzanın şeirləri və onlar haqqında yazılar, Bəkir Nəbiyevin xaricdə yaşayan Azərbaycan alimlərinin ədəbiyyatşünaslıq elmimizin inkişafındakı roluna həsr olunmuş geniş məqaləsi, Esmira Fuadın B. Vahabzadəyə, Sabir Nəbioğlunun Səməd Behrəngi və M. Ələkbərzadənin Tehranda çap olunmuş kitabına həsr etdiyi yazıları, Əli Rza Xələflinin “Azərbaycan ədəbiyyatı və Bəndəroğlu” yazısı, Bəhlul Abdullanın Q. Paşayevə həsr etdiyi “Kərkük pərvanəsi” məqaləsi, Oktay Rzanın şeirləri, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə baş redaktorun Bəndəroğlu ilə apardığı müsahibə, V. Məmmədaliyev və Q. Məmmədaliyevanın “Mövlana Cəlaləddin Ruminin məsnəviləri” mövzusunda məqalələri, Q. Paşayevin “Kərkük folklorşünasları”, “Nəsiminin həyat və yaradıcılığına yeni baxış”, xalq yazıçısı Elçinə və Şeyxulislam Hacı Allahşükür Paşazadəyə həsr etdiyi məqalələr və s. dərğidə geniş yer tutmuşdur.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Ə. Bəndəroğlunun ölümündən sonra yazı işləri müdiri Cəlal Polad “Yurd” dərğisinin nəşrini davam etdirmişdir. Bu nəcib işi 2009-cu ilədək davam etdirən C. Polad burada əsas missiyasını da unutmamışdır. O, Azərbaycan ədəbi-elmi mühiti ilə bağlı maraqlı məqalələrə də dərğidə geniş yer vermişdir. Dərğinin 2008-ci ilin fevral sayında (12) Azərbaycan ziyahları – akademik B. Nəbiyev, prof. Q. Paşayev, akademik V. Məmmədaliyev, A. Vəfalının Ə. Bəndəroğlunun ölümü haqqında “Ədəbiyyat” qəzetində nəşr olunmuş məqalələri yer almış, elə həmin sayda akademik B. Nəbiyevin “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında xaricdə yaşayan soydaş alimlərimizin rolu” adlı məqaləsi, həmin ilin may sayında (13) akademik B. Nəbiyevin “Azərbaycan ədəbiyyatının Anar fenomeni”, uyul sayında (14) Aqşin Babayevin Nazim Hikmətə həsr etdiyi “Məni mənə tanıdana”, avqust – sentyabr sayında (15-16) akademik Kamal Talıbzadəyə həsr olunmuş “Bir ocağın varisi” və Alxan Bayramoğlunun “Fundamental əsərlər müəllifi” məqalələri, yazıçı Anarın Moskvada nəşr olunmuş kitabının anonsu, 2009-cu ilin yanvar-fevral saylarında xalq şairi B. Vahabzadənin ölümü münasibətilə şairin “Vətən”, “Yarəb”, “Vətən var”, “Yazıq vətən” şeirləri ilə birgə “Bir Vahabzadə Bəxtiyar vardı, Onu da kaybettik” adlı avtobioqrafik xarakterli məqalə, həmin ilin iyun sayında (18) Q. Paşayevin “R. Rza bu gün də var, yarın da...” məqaləsi, prof. Cavad heyətə həsr olunmuş “Ədəbiyyat ruhun gəlişməsinə yardım edər” adlı müsahibə yer almışdır.

İraq-türkmanlarının müxtəlif dövrlərdə nəşr etdirdiyi ana dilli mətbuat orqan-ları tarixən öz xalqının dilini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, tarixi keçmişini, milli-mənəvi dəyərlərini tərənnüm etdiyi üçün bir çox çətinliklərlə qarşılaşmışdır. Ana dilli mətbuat orqanlarının keçdiyi möhtəşəm yolu araşdırmaq bu gün daha aktualdır və böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kaynaklar:

1. Tərzibaşı Ata. Kerkük matbuat tarixi. Yaylıcak Matbaacılık. II baskı. İstanbul – 2005
2. Daquqlu İbrahim. İraq Cümhuriyyəti. Ankara – 1972
3. Araslı Həmid. “Yurd” qəzeti haqqında. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 13 fevral, 1972
4. Bayat Fazil Mehdi. Türkman tarixindən yarpaqlar. Bağdad- 1975
5. Bəndəroğlu Əbdüllətif. İraq-türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış. 2 cildə. I c. Türkman kültür müdirliyi yayınları (TMMY). Bağdad-1989
6. Davison R. H. Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876. (ingiliscə), Princeton – 1963
7. Fadeyeva İ. L. Midxat paşa. Jizn i deyatelnost. Moskva – 1977
8. Longrigg Stephan Hemsley. Four Centuries of Modern Iraq. (ingiliscə) Oxford, 1925
9. Menteşəşvili A. M. İrak v qodı anqliyskoqo mandata. Moskva – 1969. 215s.